



ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

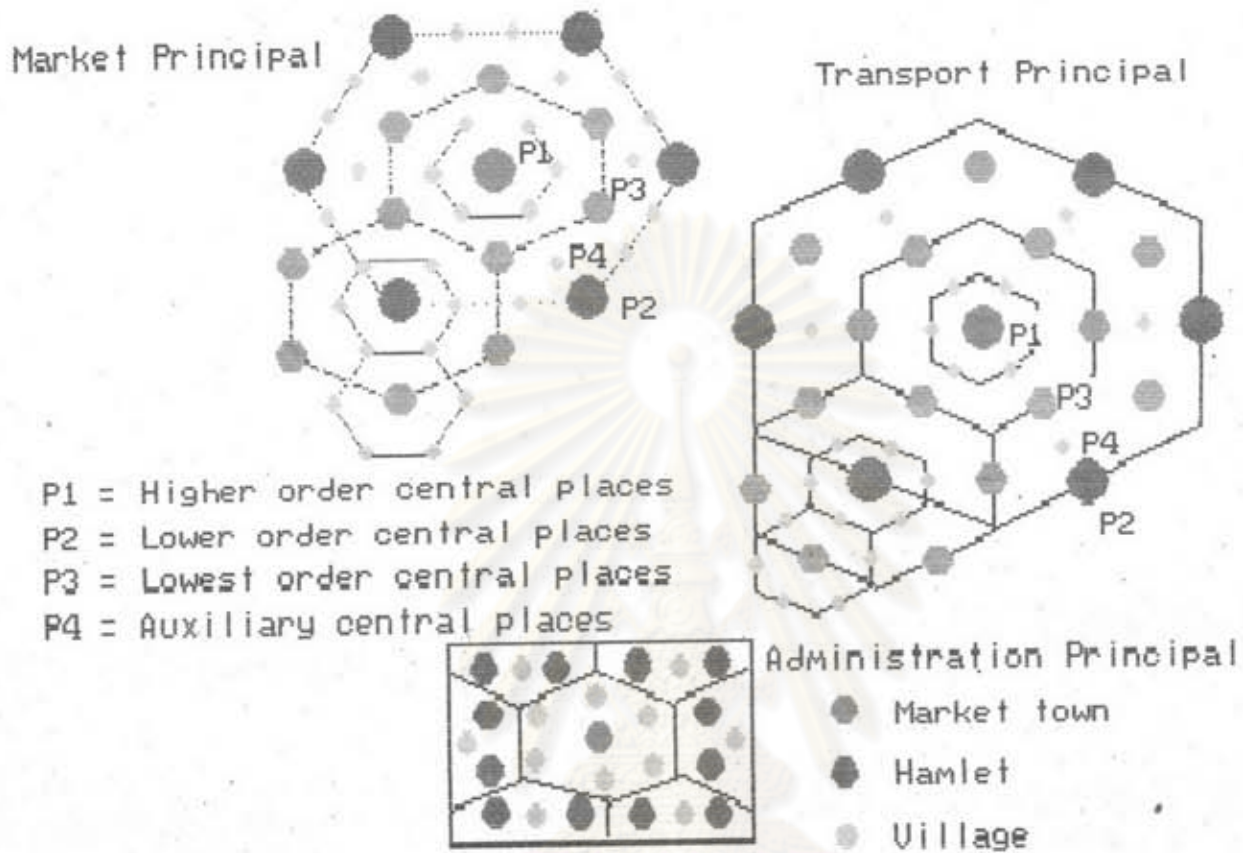
1.1 ทฤษฎีย่านศูนย์กลาง (Central Place Theory)

วอลเตอร์ คริสตัลเลอร์ (Walter Christaller) นักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมัน¹ ได้ศึกษาเรื่อง Central Function ของ Grudmann และเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับระบบย่านศูนย์กลาง (System of Central Place) ซึ่งมีรูปแบบที่สำคัญ 3 ประเภท คือ (แผนภูมิ 1)

1. รูปแบบย่านศูนย์กลางตามหลักการตลาด (Market Principle)
2. รูปแบบย่านศูนย์กลางตามหลักเส้นทางคมนาคมขนส่ง (Transport Principle)
3. รูปแบบย่านศูนย์กลางตามหลักการปกครอง (Administrative Principle)

และต่อมาผลงานของเขาได้แพร่หลาย จนกลายเป็นหลักทฤษฎีที่สามารถใช้เป็นเกณฑ์กำหนดจำนวน ขนาด และรูปแบบการกระจายของเมือง หรือชุมชนศูนย์กลางที่เป็นประโยชน์ทั้งในระดับอนุภาคและภูมิภาค (Micro and Macro Planning) ทำให้เกิดแนวความคิดในการจัดระเบียบโครงการ ตลอดจนช่วยในด้านการจัดหาสินค้าและบริการ การปกครอง และการขนส่ง ให้กระจายอย่างเพียงพอและเหมาะสมแก่ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ โดยมีตัวชุมชนทำหน้าที่เป็นศูนย์กลาง ในการให้บริการสินค้าต่าง ๆ ในพื้นที่ และบริเวณใกล้เคียง ซึ่งตัวชุมชนเองต่างมีขนาดและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามทำเลที่ตั้ง อันมีผลต่อการกำหนดบทบาท หน้าที่ จำนวนกิจกรรม และการลำดับความสำคัญ กล่าวคือ ชุมชนที่เป็นศูนย์กลางขนาดใหญ่จะมีสินค้าและบริการมากกว่าชุมชนที่เป็นศูนย์กลางขนาดรองๆ ลงมา

¹ W.Christaller, Central Place in Southern Germany trans by Baskim, Carlisle, New York : Prentice Hall, Inc., 1966.



Source : Kewies, R. & Wareing, J Economic and Social Geography,
 (London : W.H. Allen, 1976)

แผนภูมิ 1 Christaller's dispersion model of central places.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวความคิดของ Christaller ตั้งขึ้นภายใต้สมมติฐานที่ ให้พื้นที่เท่ากัน ประชากรมีความต้องการสินค้า และมีอำนาจซื้อเท่าเทียมกัน ตลอดจนได้รับความสะดวกในเรื่องการคมนาคมเท่ากันทุกจุดในพื้นที่ จากสมมติฐานดังกล่าว ทำให้มีชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกิจกรรมทางการค้าและบริการ กระจายอยู่อย่างสม่ำเสมอในพื้นที่ อันส่งผลไปถึงการกระจายตัวของประชากรในบริเวณชุมชนศูนย์กลางกับพื้นที่โดยรอบ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทั้งด้านโครงสร้างทางสังคม การประกอบอาชีพ ระดับราคาสินค้า เวลาและค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปจากการเดินทาง ระหว่างที่ตั้งถิ่นฐานกับชุมชนศูนย์กลาง ลักษณะของสินค้าและบริการในชุมชนศูนย์กลางมีหลายประเภท ซึ่งจะสัมพันธ์กับราคาหรือปริมาณ และความยืดหยุ่นของอุปสงค์ของผู้บริโภค¹ กล่าวคือ สินค้าและบริการที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน (Convenience Goods) จะมีความถี่ในการซื้อหาบริโภคสูง และผู้บริโภคส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้ย่านศูนย์กลาง ส่วนสินค้าระดับสูง (Shopping Goods) ความถี่ในการซื้อหาของผู้บริโภคมีน้อย ผู้บริโภคก็อาจอยู่ไกลจากย่านศูนย์กลางนี้ได้ และส่วนใหญ่ Shopping Goods จะมีมากเฉพาะในชุมชนศูนย์กลางขนาดใหญ่เท่านั้น

สำหรับขอบเขต หรือพิสัยสินค้า (Range of Goods) จะถูกกำหนดด้วยความต้องการของผู้บริโภค ดังนั้น จึงพบว่าชุมชนใดที่มี Shopping Goods มากกว่าชุมชนอื่น ๆ จะเป็นชุมชนศูนย์กลางที่มีขนาดใหญ่ที่สุด และมีขอบเขตการให้บริการกว้างไกลที่สุด ชุมชนศูนย์กลางขนาดเล็กจึงต้องพึ่งพา Shopping Goods จากชุมชนศูนย์กลางขนาดใหญ่ ทำให้ขอบเขตการให้บริการของชุมชนศูนย์กลางขนาดเล็กขึ้นอยู่กับขอบเขตการให้บริการของชุมชนขนาดใหญ่ กล่าวโดยสรุปคือ ขอบเขตของตลาดสินค้า และการบริการในศูนย์กลางจะถูกกำหนดขึ้นในสองระดับทำการ ได้แก่ ระดับบริเวณตลาดรอบใน ซึ่งเกิดจากการกำหนดขนาดพื้นที่ที่เล็กที่สุด จากความต้องการในการบริโภคของลูกค้า ที่ผู้ประกอบการยังสามารถมีผลกำไรอยู่ได้ นั่นคือ เขตตลาดรอบในจะถูกกำหนดด้วยผู้ประกอบการ ส่วนเขตตลาดรอบนอกจะถูกกำหนดด้วยความต้องการของผู้บริโภค ความกว้างไกลของวงแหวนดังกล่าว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงขอบเขตที่ผู้ประกอบการสามารถจะทำกำไรได้ และโดยรวมแล้ว ก็แสดงถึงความสำคัญของย่านศูนย์กลางที่สัมพันธ์กับขนาดพื้นที่ที่ให้บริการ

¹ เกียรติ จิระกุล, "ระบบการจัดย่านศูนย์กลาง" เอกสารประกอบการสอนวิชาการวางแผน 2 ภาคปลาย, 2529.

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของ Christaller ก็มีข้อเสียตรงที่ไม่ได้กล่าวถึง การผลิตทางอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว ซึ่งความได้เปรียบในย่านศูนย์กลางที่มีบทบาทในด้านการให้บริการสินค้า การขนส่ง และการปกครองดังกล่าว จะส่งผลถึงแรงดึงดูดต่อกิจการอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างตลาด และการประหยัดในการลงทุน ทั้งในด้านการสาธารณูปโภค การขนส่ง และบริการสังคม อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าโครงข่ายย่านศูนย์กลางตามทฤษฎีจะไม่สามารถนำมาใช้กับสภาพพื้นที่ที่เป็นจริงได้ เนื่องจากพื้นที่แต่ละแห่งมีสภาพแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศ และไม่สามารถจะใช้ประโยชน์ได้ทุกแห่ง ทำให้การกระจายตัวของประชากรในพื้นที่แตกต่างกัน ตลอดจนการขนส่งตามแต่ละเส้นทางก็เสียค่าใช้จ่ายไม่เท่ากัน ซึ่งขึ้นกับลักษณะของเส้นทาง และวิธีการขนส่ง ทำให้ขอบเขตของชุมชนศูนย์กลางแต่ละแห่งแปรไปตามเส้นทางคมนาคมและลักษณะภูมิประเทศ แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า Christaller ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐาน (Spatial Relationship of Settlement) ซึ่งจะเกี่ยวพันกับลักษณะเศรษฐกิจสังคม และบทบาทของชุมชนแต่ละแห่ง ที่สามารถอธิบายได้ด้วยกฎเกณฑ์ และแนวความคิดในการจัดระเบียบพื้นที่ กล่าวคือ ชุมชนศูนย์กลางจะสะท้อนให้เห็นบทบาทและโครงสร้าง ตลอดจนการติดต่อเคลื่อนไหวของประชากรกับชุมชนศูนย์กลาง ในลำดับที่ต่างกัน รวมทั้งสามารถตรวจสอบโครงข่ายที่เป็นอยู่ปัจจุบัน และทำการปรับปรุงแก้ไขให้โครงข่ายการตั้งถิ่นฐานมีประสิทธิภาพและมั่นคงขึ้น เกิดการลงทุนที่ประหยัดต่อส่วนรวม และผู้ประกอบการ ซึ่งมีผลต่อผู้บริโภคที่จะสามารถซื้อหาสินค้าและบริการได้สะดวกจากที่ตั้งที่อยู่ใกล้ และในราคาถูก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สามารถประมาณลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เป็นส่วนรวมทั้งหมด และสามารถคาดการณ์ถึงการขยายตัว และเติบโตของเขตการตั้งถิ่นฐานหรือขนาดของชุมชนศูนย์กลางแต่ละแห่งที่ลดหลั่นกันได้ นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงบทบาทหน้าที่ทางด้านการค้า และบริการของแต่ละชุมชนได้ชัดเจนขึ้น ดังนั้น แนวความคิด Central Places จึงสามารถนำมาดัดแปลงใช้กับการศึกษาความเหมาะสมของโครงข่ายชุมชนศูนย์กลางระดับตำบล ในจังหวัดละเชิงเทราได้ ในลักษณะของการอธิบายถึง อันดับความสำคัญ และการกระจายตัวของชุมชนต่าง ๆ โดยเปรียบเทียบจากทำเลที่ตั้ง ประเภท และจำนวนกิจกรรมในชุมชน ทั้งนี้การวิเคราะห์ และการอธิบายดังกล่าวได้คำนึงถึงระบบโครงข่ายย่านศูนย์กลางโดยรวมทั้งจังหวัดที่สัมพันธ์กันในการแบ่งบทบาท และหน้าที่ตามความเหมาะสมของที่ตั้ง มิได้พิจารณาชุมชนหนึ่งชุมชนใดโดยเฉพาะ

1.2 ทฤษฎีกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นที่ 3 (Theory of Tertiary Activity)

Garner (Beavo, 1977 : 9-13) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นที่ 3 สัมพันธ์กับ Christaller ในเรื่องชุมชนศูนย์กลาง โดยมีสาระสำคัญ คือ

1. ชุมชนศูนย์กลางระดับต่ำ จะให้บริการแต่สินค้าระดับต่ำ หรือสินค้าจำเป็นสำหรับชีวิตประจำวัน
2. ชุมชนศูนย์กลางระดับสูง จะให้บริการสินค้าระดับต่ำ และระดับสูง ที่ต้องการตลาดกว้างขวาง เป็นสินค้าซึ่งนาน ๆ ครั้งจะต้องการ และบางประเภทลูกค้าเต็มใจเดินทางระยะไกลเพื่อไปซื้อ
3. ศูนย์กลางระดับใดก็ตามที่ให้บริการมากกว่า จะมีจำนวน และประเภทของกิจกรรม ตลอดจนขอบเขตการให้บริการ รวมทั้งยอดขายสูงกว่าศูนย์กลางระดับต่ำกว่าเสมอ
4. การให้บริการสินค้าและบริการ จะมีประสิทธิภาพมาก ถ้าชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้กัน มีการเข้าถึงสะดวก มีประเภทของสินค้าและบริการ ซึ่งเป็นที่ต้องการของชุมชนอื่น ๆ มาก

ทฤษฎีนี้เน้นให้เห็นความสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจขั้นที่ 3 ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รวมตัวกันอยู่เฉพาะในเขตชุมชน มากกว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทอื่น ๆ และสามารถนำมาใช้วัดความสำคัญ และขนาดของชุมชนได้โดยเปรียบเทียบกันระหว่างจำนวน และประเภทกิจกรรมในแต่ละชุมชน

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 Regional Physical Planning in Kenya

Carvalho (Carvalho, 1969 : 232-237) จัดลำดับความเป็นชุมชนศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ ในภาคกลางของประเทศเคนยา โดยใช้เกณฑ์ในการจัดลำดับจากประเภทกิจกรรม สาธารณูปโภค และสาธารณูปการในชุมชน แล้วให้คะแนนตามระดับความเป็นศูนย์กลาง (Degree of Centrality) ผลจากการวิเคราะห์พบว่า ชุมชนที่มีคะแนนสูงจะมีระดับความเป็นศูนย์กลางสูง และมีเขตอิทธิพล (Zone of Influence) กว้างมาก ชุมชนศูนย์กลางตามหลักเกณฑ์ของ Carvalho แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. Urban Centers เป็นชุมชนศูนย์กลางขนาดใหญ่ระดับเมืองที่มีสินค้าและบริการครบถ้วน ตลอดจนเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง
2. Rural Centers เป็นชุมชนศูนย์กลางขนาดรองระดับชนบท ซึ่งจะเป็จุดศูนย์กลางของการบริหารท้องถิ่น บริการไปรษณีย์ โทรเลข ศาลท้องถิ่น โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา และศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งภายในท้องถิ่น
3. Market Centers เป็นชุมชนศูนย์กลางซึ่งไม่มีหน้าที่ทางด้านการบริหารแต่อย่างใด แต่จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการขายปลีก และการแลกเปลี่ยนสินค้า (Barter System)
4. Local Centers เป็นชุมชนศูนย์กลางระดับท้องถิ่นที่จะให้บริการเฉพาะภายในท้องถิ่นของตน จำนวนร้านค้าจะมีน้อยแห่ง และมีโรงเรียนระดับประถมศึกษา

2.2 Urban Function in Rural Development

Rondinelli และ Ruddle (Dennis A. Rondinelli and Kenneth Ruddle, 1976 : 213-219) รวบรวมลักษณะของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางในระดับต่าง ๆ ตามประเภทของสินค้า บริการ และกิจกรรม เพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของชุมชนในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยศึกษาจากผลงานที่เกี่ยวกับการจัดระดับชุมชนในพื้นที่ภูมิภาคเอเชีย และแอฟริกา ได้แก่ เคนยา มาเลเซีย ไทย กานา และอินเดีย โดยแบ่งชุมชนออกได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. Village Centers
2. Market & District Towns
3. Middle Level & Intermediate Cities
4. Primate Cities & Metropolitan Centers

หลักเกณฑ์ดังกล่าวเป็นแนวทางกว้าง ๆ เพื่อหาระดับความสำคัญของชุมชนในประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งอาจจะมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างในรายละเอียด ปัญหาสำคัญของชุมชนที่พบในประเทศกำลังพัฒนา ส่วนใหญ่ คือการขาดแคลนชุมชนระดับกลาง (Intermediate Level) โดยไม่มีการพัฒนาชุมชนระดับอื่นขึ้นมาทดแทน ทำให้ระบบการติดต่อ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนมักจะขาดช่วง หรือมีความสัมพันธ์กันในระดับต่ำ

2.3 การพัฒนาทรัพยากรและสถาบันในเขตชลบุรี

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สถาบันวิจัยสังคม, 2517: 42-194) ได้ศึกษาระดับความเป็นศูนย์กลางของชุมชน 19 แห่งในจังหวัดชลบุรี ซึ่งประกอบด้วย ชุมชนระดับเทศบาล อำเภอ สุขาภิบาล ตำบล และหมู่บ้าน โดยใช้จำนวน และประเภทของกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ในการจัดลำดับความเป็นศูนย์กลาง และแบ่งชุมชนออกเป็น 5 ระดับ คือ ชุมชนศูนย์กลางระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับสุขาภิบาลทั้งที่เป็นที่ตั้งและไม่ได้เป็นที่ตั้งของท่าเรือ และระดับเทศบาล ผลการศึกษาพบว่า ระบบชุมชนศูนย์กลางของจังหวัดชลบุรีซึ่งทำหน้าที่ในการให้บริการสินค้าระดับต่าง ๆ นั้น มีลักษณะสอดคล้องกับการแบ่งเขตบริหารของจังหวัด โดยมีเทศบาลเมืองชลบุรี เป็นศูนย์กลางที่มีระดับการให้บริการสูงสุด มีประชากร และเขตการให้บริการกว้างที่สุด นอกจากนี้ขนาดของประชากร จำนวน และประเภทของกิจกรรมในชุมชนระดับต่างๆ จะมีลักษณะที่แปรตามกัน และอัตราการเติบโตของจำนวนกิจกรรม จะเป็นสัดส่วนกับอัตราการเติบโตของประชากร

2.4 การศึกษาวิเคราะห์เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เฉพาะและระบบชุมชน

รองศาสตราจารย์ ดร. เกียรติ จิระกุล¹ ได้ศึกษาและวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เฉพาะและระบบชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาประกอบการวางแผนพัฒนาประเทศ โดยทำการวิเคราะห์ถึงปัญหาการกระจายของผลผลิต ประชากร ปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ดิน ปัญหาการกระจายตัวของเมือง " ศูนย์กลางการพัฒนา " และได้กำหนดปัจจัยบ่งชี้การพัฒนานั้น เพื่อวิเคราะห์ระดับพัฒนาของภาค และจังหวัด โดยประยุกต์ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบสคาโลแกรม (Scalogram Analysis) ในการคัดเลือกตัวแปร ร่วมกับให้ค่าน้ำหนัก โดยการเปรียบเทียบกับค่ากลางของประเทศในทุก ๆ สาขา ผลการวิเคราะห์ตัวแปรที่บ่งชี้ระดับการพัฒนานั้นที่คัดเลือก เรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ คือ 1) การคมนาคมขนส่ง 2) การใช้กระแสไฟฟ้า 3) การผลิตรวม 4) การใช้น้ำมันเชื้อเพลิง 5) การออมทรัพย์ และ 6) อัตราร้อยละของประชากรเมือง และสรุปผลการวิจัยในระดับภูมิภาค พ.ศ. 2521 พบว่าภาคกลาง (ไม่รวม กทม.) มีระดับการพัฒนาสูงสุดเท่ากับ 13.356 รองลงมาได้แก่ ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก ภาคใต้ ภาคเหนือตอนล่าง ภาคเหนือตอนบน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีระดับการพัฒนาเท่ากับ 10.266, 9.411,

¹ เกียรติ จิระกุล, การวิเคราะห์เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่เฉพาะและระบบชุมชน. โครงการวิจัยสาขาการวางแผนภาค งานวางแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 ศสช. 2524.

7.833, 4.826, 4.745, และ 2.977 ตามลำดับ ส่วนการวิจัยระดับจังหวัดโดยเปรียบเทียบกันทั่วประเทศ (ไม่รวม กทม.) พบว่าจังหวัดที่มีระดับการพัฒนาสูงสุด ได้แก่ จังหวัดสมุทรปราการซึ่งมีค่าเท่ากับ 42.642 ส่วนจังหวัดซึ่งมีระดับการพัฒนาต่ำที่สุดเท่ากับ 1.512 ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ

ในส่วนของการวิเคราะห์รูปแบบและความสัมพันธ์ของการพัฒนาระหว่างพื้นที่ เพื่อหาความสัมพันธ์ในที่ตั้ง โดยตั้งข้อสมมติฐานขึ้นว่า การแพร่กระจายความเจริญจะเกิดขึ้นเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน และอิทธิพลของพื้นที่ที่มีระดับการพัฒนาสูงกว่า ย่อมถ่ายทอดให้กับพื้นที่ข้างเคียงที่มีระดับการพัฒนาต่ำกว่า จากผลการวิจัย ทำให้ได้เมืองศูนย์กลางในภาคต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนา กล่าวคือ ภาคกลางนอกจากจะมีกรุงเทพฯ เป็นเมืองศูนย์กลางที่มีความสำคัญสูงสุดต่อการพัฒนาประเทศแล้ว ก็มีสระบุรี และสิงห์บุรี ภาคตะวันตก ได้แก่ นครปฐม สมุทรสาคร และกาญจนบุรี ภาคตะวันออก ได้แก่ ชลบุรี ภาคใต้ ได้แก่ สงขลา-หาดใหญ่ ตรัง สุราษฎร์ธานี และภูเก็ต ภาคเหนือตอนล่าง ได้แก่ พิษณุโลกและนครสวรรค์ ภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงใหม่ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมืองศูนย์กลางที่สำคัญในด้านการก่อตัว และแพร่กระจายความเจริญของการพัฒนา ได้แก่ นครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี และนครพนม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย